

Sposób podejścia do sfery kultury w stanowiskach Rady Unii Europejskiej

Wstęp

Od początku lat 70. XX w. we Wspólnotach Europejskich narastało przekonanie, że należy sięgnąć po kulturę, by wykorzystać jej integracyjny potencjał. Dokumentem, który stworzył podstawy prawne dla polityki kulturalnej UE, był traktat z Maastricht (1993 r.). Przełomowy dokument stanowiła jednak Europejska Agenda dla Kultury ogłoszona przez Komisję Europejską i zatwierdzona przez Radę UE w 2007 r., określająca trzy główne priorytety, które odąd stały się punktem odniesienia dla wszystkich działań UE w obszarze kultury. Obejmują one następujące działania: 1) promowanie różnorodności kulturowej i dialogu międzykulturowego, 2) promowanie kultury jako katalizatora kreatywności w ramach strategii lizbońskiej na rzecz wzrostu, zatrudnienia, innowacji i konkurencyjności, 3) promowanie kultury jako istotnego elementu stosunków międzynarodowych UE¹.

Celem niniejszego artykułu jest określenie, w jaki sposób twórcy polityki kulturalnej Unii Europejskiej myślą o sferze kultury. Istnieją, co prawda, badania wymiaru ideowego polityki kulturalnej UE, jednakże zwykle skupiają się one na jednej, dwóch bądź trzech ideach, nie podnoszą problemu ich współistnienia oraz ewolucji w dłuższym okresie. Tytułem przykładu można wymienić tutaj prace Doroty Jurkiewicz-Eckert, która analizuje koncepcje wspólnego dziedzictwa kulturowego i wspólnej przestrzeni kulturowej, a także w sposób bardzo ogólny ewolucję wymiaru ideowego polityki kulturalnej UE². Wiele prac zostało poświęconych temu, w jaki sposób twórcy polityki kulturalnej UE postrzegają rolę kul-

* Dr **Piotr Burgoński** – Instytut Politologii, Wydział Nauk Historycznych i Społecznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, burgonski@onet.eu.

¹ D. Jurkiewicz-Eckert, *Od Traktatu o Unii Europejskiej do Europejskiej Agendy dla Kultury – narodziny i rozwój polityki kulturalnej UE*, „Studia Europejskie”, nr 1/2015, s. 66–77.

² D. Jurkiewicz-Eckert, *Od „wspólnego dziedzictwa kulturowego” do „wspólnego obszaru kulturowego”. O nowych kierunkach debaty wokół przyszłości kultury w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie”, nr 3/2003, s. 81–97.

tury. Na przykład Cris Shore bada kulturę jako narzędzie do promowania tożsamości europejskiej³. Z kolei Anabelle Littoz-Monnet, analizując ideowy wymiar polityki kulturalnej UE, skupia się na przedstawianiu kultury jako istotnego elementu współczesnej ekonomii⁴.

Główny cel niniejszego artykułu zostanie zoperacjonalizowany za pomocą próby odpowiedzi na następujące pytania: jakie idee leżą u podstaw polityki kulturalnej UE, jaka jest ich szczegółowa treść oraz jak wyglądały zmiany w tym zakresie następujące wraz z rozwojem wspomnianej polityki.

Materiał badawczy zaprezentowanych poniżej analiz stanowiły wspólne stanowiska rządów państw członkowskich Wspólnot Europejskich (Unii Europejskiej) przyjęte na posiedzeniach Rady Ministrów (Rady UE). Niektóre z nich są wspólnymi stanowiskami Rady i Parlamentu Europejskiego z tej racji, że niekiedy do uchwalenia danego aktu wymagany był udział obydwu tych instytucji. Innego materiału nie wzięto pod uwagę, jak na przykład dokumentów Komisji Europejskiej, gdyż chodziło o analizę polityki kulturalnej w kształcie, na jaki zgodziły się państwa członkowskie (Rada). Stanowiska ministrów rządów państw członkowskich zaczerpnięto z przyjętych przez Radę dyrektyw, decyzji, regulacji, konkluzji, rekomendacji oraz rezolucji. W sumie badaniu poddano 149 dokumentów tego typu (wszystkie w języku angielskim). Zostały one pozyskane z oficjalnego archiwum internetowego Rady⁵ i wyselekcjonowane przez wpisanie hasła *culture* jako tematu dokumentu. Zakres czasowy badań objął lata 1976–2016, czyli od momentu, w którym rozpoczęto podejmowanie wspólnotowych działań w obszarze kultury, aż do chwili obecnej.

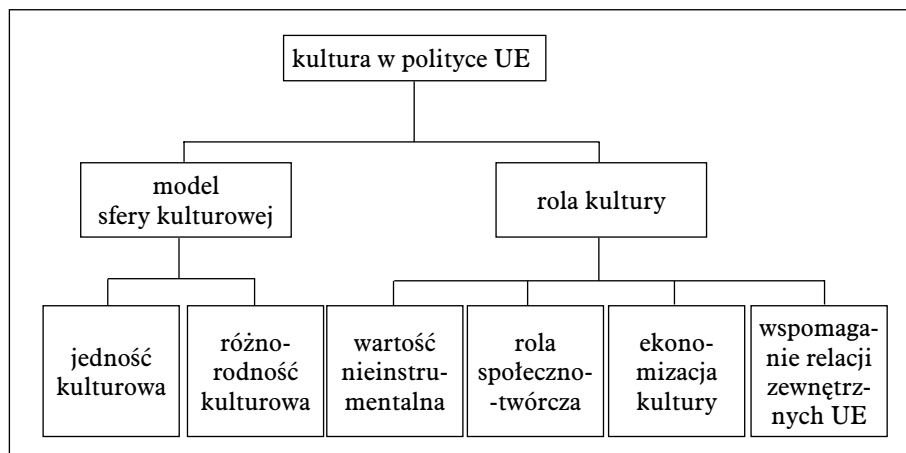
Badanie przeprowadzono metodą jakościowej analizy zawartości (*qualitative content analysis*). Zgromadzony materiał poddano analizie pod kątem realizacji określonego na wstępie celu, czyli zidentyfikowania sposobów myślenia o sferze kultury przez państwa członkowskie UE (Radę). W rezultacie uzyskano hierarchicznie uporządkowaną, trzypoziomą strukturę złożoną z kategorii i subkategorii (wyk. 1). Konstruuując ją, posłużono się zarówno istniejącą teorią polityki kulturalnej UE (*concept-driven way*), jak i tworzone kategorie i subkategorie „oddolnie”, tzn. abstrahowano je z tekstu dokumentów Rady (*data-driven way*). W dalszej części badań

³ C. Shore, *'In uno plures' (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe*, "Cultural Analysis", nr 5/2006, s. 7–26.

⁴ A. Littoz-Monnet, *Encapsulating EU Cultural Policy into the EU's Growth and Competitiveness Agenda: Explaining the Success of a Paradigmatic Shift in Brussels*, w: *Cultural Governance and the European Union. Protecting and Promoting Cultural Diversity in Europe*, red. E. Psychogiopoulou, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2015, s. 25–36.

⁵ European Council, Council of the European Union, Public register: <http://www.consilium.europa.eu/register/en/content/int/?typ=ADV> (dostęp 24.01.2016).

struktura złożona z kategorii i subkategorii posłużyła jako rama analityczna (*coding frame*), pozwalająca kodować badane dokumenty⁶. Kodowania dokonano przy użyciu programu QDA Miner 4. W efekcie otrzymano wyodrębnione fragmenty tekstu dokumentów odpowiadające każdej z subkategorii. W kolejnym etapie badań były one analizowane jakościowo pod kątem odpowiedzi na postawione na wstępie pytania badawcze.

Wykres 1. Hierarchiczna struktura składająca się z kategorii (główne aspekty badanego zagadnienia) i subkategorii (szczegółowe kwestie dotyczące poszczególnych aspektów). Została ona wykorzystana do kodowania materiału empirycznego (dokumentów Rady UE)

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskana struktura składająca się z kategorii i subkategorii pokazuje, że odpowiedź na pytanie o sposób podejścia do sfery kultury przez twórców polityki kulturalnej UE uwzględniać powinna dwa aspekty: wyobrażenie modelu sfery kulturowej oraz przypisanie kulturze określonej roli w procesie integracji europejskiej. Struktura kodów pokazuje ponadto, że gdy analizuje się materiał empiryczny, należy uwzględnić subkategorie, które wskazują na szczegółowe zagadnienia związane z głównymi aspektami. W przypadku modelu sfery kulturowej wyodrębniono dwie subkategorie: ujmowanie sfery kulturowej jako jedności oraz różnorodności kulturowej, a w odniesieniu do roli kultury – cztery subkategorie: rozumienie kultury jako wartości nieinstrumentalnej, postrzeganie jej roli społecznotwórczej, pojmowanie kultury w kategoriach ekonomicznych oraz przypisanie jej roli wspomagającej relacje zewnętrzne UE.

⁶ M. Schreier, *Qualitative Content Analysis in Practice*, SAGE, London 2012, s. 80–99.

Odpowiedzi na ostatnie z pytań badawczych, czyli o zmiany w podejściu państw członkowskich UE (Rady) do sfery kultury, spróbowano udzielić, dokonując analizy o charakterze ilościowym. Polegała ona na ustaleniu częstotliwości pojawiania się kodów w ramach każdej z subkategorii w poszczególnych latach istnienia polityki kulturalnej UE. W każdym z badanych 149 dokumentów program QDA Miner 4 dokonał podsumowania liczby kodów należących do poszczególnych subkategorii. Następnie dla każdej z subkategorii obliczono liczbę kodów występujących w poszczególnych latach (od 1976 do 2016 r.).

Modele sfery kulturowej w UE

Polityka kulturalna UE została ufundowana na dwóch, z pozoru przeciwnych, wyobrażeniach sfery kulturowej w UE: jedności kulturowej oraz kulturowego pluralizmu. Poniżej zostaną zaprezentowane rezultaty jakościowej analizy zawartości dokumentów unijnych, które pokazują, jak w polityce kulturalnej UE rozumie się jedność i pluralizm kulturowy, a także relacje między nimi.

Kulturowa jedność

Pojawiającą się najczęściej w badanych dokumentach ideę kulturowej jedności stanowi koncepcja dziedzictwa kulturowego wspólnego dla wszystkich Europejczyków. Autorzy dokumentów zastosowali kilka terminów, aby ją wyrazić: wspólne dziedzictwo (*shared heritage*), europejskie dziedzictwo (*European heritage*), wspólnotowe dziedzictwo (*Community heritage*), kulturowe dziedzictwo o europejskim znaczeniu (*cultural heritage of European significance*, *cultural heritage of European importance*), wspólne dziedzictwo kulturowe (*common cultural heritage*), europejskie dziedzictwo kulturowe (*European cultural heritage*).

Niekiedy autorzy dokumentów wyodrędniają różne części tego dziedzictwa, nawiązując do istniejących działów kultury: europejskie dziedzictwo filmu (*European film heritage*), europejskie dziedzictwo kina (*European cinema heritage*), europejskie dziedzictwo audiowizualne (*European audiovisual heritage*), europejskie dziedzictwo musicalu (*European musical heritage*), dziedzictwo architektoniczne Europy (*Europe's architectural heritage*), wspólnotowe dziedzictwo archeologiczne (*Community's archaeological heritage*), europejskie dziedzictwo archiwalne (*European archival heritage*).

Posłużenie się ideą dziedzictwa ujawnia przywiązanie autorów badanych dokumentów do myślenia w kategoriach prymordializmu. Na grun-

cie prymordializmu dziedzictwo postrzegane jest jako zasób kulturowy o charakterze zastanym, odziedziczony po poprzednich pokoleniach, a następnie przekazywany kolejnym pokoleniom. O prymordialnym podejściu autorów badanych dokumentów świadczą również występujące w wielu miejscach stwierdzenia, że europejskie dziedzictwo kulturowe powinno być konserwowane, restaurowane, zachowane, chronione i zabezpieczone dla pożytku obecnych i przyszłych pokoleń, oraz jedna wzmianka, że może ono być zagrożone⁷.

Jakkolwiek podejście prymordialne dominuje, to w dokumentach odnajdujemy również ślad podejścia konstruktywistycznego, zgodnie z którym kultura stanowi rezultat świadomych i zaplanowanych ludzkich działań. Świadczą o tym miejsca, w których jest mowa o rozwoju europejskiego dziedzictwa kulturowego, a zwłaszcza wzmianki, że ów rozwój ma nastąpić w wyniku europejskiej współpracy. Przejawem myślenia konstruktywistycznego może być także użyty jeden raz w dokumentach termin „współczesne dziedzictwo” (*contemporary heritage*), który, jak się wydaje, oznacza dorobek współcześnie żyjących ludzi, a więc ich wkład w rozwój wspólnego dziedzictwa. Co ciekawe, bywa, że obydwa ujęcia obecne są w tym samym zdaniu (*safeguarding and development of the European cultural heritage*). Jak się wydaje, autorzy dokumentów w idei wspólnego dziedzictwa widzą możliwość połączenia tych dwóch ujęć.

Określenie dziedzictwa kulturowego przymiotnikiem „europejski” świadczy o tym, że polityka kulturalna UE zakłada istnienie dorobku, który został wypracowany przez poprzednie pokolenia i może zostać uznany za bogactwo wspólne dla wszystkich Europejczyków. Decydenci unijni sprecyzowali, w jaki sposób rozumieją wspólnotowy charakter dziedzictwa kulturowego, stwierdzając, że należy zaliczyć do niego miejsca (*sites*), które: odegrały znaczącą rolę w historii i kulturze Europy oraz/lub budowaniu UE, przekraczają granice lub posiadają paneuropejską naturę, których przeszły i obecny wpływ oraz atrakcyjność wykracza poza granice jednego państwa członkowskiego, mają związek z kluczowymi europejskimi wydarzeniami, osobami, ruchami, odegrały rolę w rozwoju i promocji wspólnych wartości, na których opiera się integracja europejska. Takie ujęcie może budzić kontrowersje z powodu niekonsekwencji. Europejski charakter przyznaje bowiem zarówno miejscom, wydarzeniom, osobom o paneuropejskim charakterze, jak i miejscom, które mają znaczenie jedynie dla więcej niż jednego państwa. Poza tym może pojawić się pytanie o relację między europejskim dziedzictwem kulturowym a dziedzictwem poszczególnych europejskich

⁷ Por. A.D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity Press, Cambridge 2002, s. 126–127.

narodów. Z przytoczonego powyżej ujęcia wynika, że do europejskiego dziedzictwa zaliczane są tylko niektóre elementy kulturowego dziedzictwa europejskich narodów. Z drugiej strony w decyzji Rady i Parlamentu Europejskiego z 1997 r. można przeczytać, że wspólne dziedzictwo kulturowe jest ekspresją narodowych i regionalnych tożsamości, a w rekomendacji Rady i Parlamentu Europejskiego z 2005 r. pojawia się zdanie, które brzmi: „Audiowizualne dziedzictwo państw członkowskich wzięte razem stanowi europejskie dziedzictwo audiowizualne”. Zgodnie z logiką tych sformułowań należałoby uznać, że europejskie dziedzictwo kulturowe nie stanowi nowej jakości, ale jest po prostu sumą ekspresji tożsamości narodowych i regionalnych czy też sumą dorobku kulturowego wszystkich państw członkowskich.

W badanych dokumentach można odnaleźć przekonanie o możliwości zbudowania w Europie kulturowej jedności opartej na wartościach. W dokumentach mowa jest o wspólnych wartościach (*shared values*), wspólnych kulturowych wartościach (*common cultural values*), europejskich kulturalnych wartościach (*European cultural values*), wspólnych podstawowych wartościach (*common fundamental values*), wspólnych demokratycznych wartościach (*common democratic values*), wspólnych i podzielanych podstawowych społecznych oraz kulturowych wartościach (*common and shared fundamental social and cultural values*). Europa została nazwana wspólnotą wspólnych wartości (*community of shared values*). W badanych dokumentach, w miejscach, w których mowa jest o wspólnych wartościach, następuje odesłanie do Traktatu o UE i Karty praw podstawowych UE albo przywołuje się wartości w nich wymienione. Powyższe ujęcie kulturowej jedności może budzić dwa zastrzeżenia. Katalog wartości, jakie znalazły się w Traktacie, KPP i pozostałych dokumentach jest znacznie uboższy w stosunku do tego, co niektórzy (np. kościoły chrześcijańskie) uznają za wartości europejskie. Na przykład w przyjętym katalogu nie znalazł się zapis o wartości rodziny opierającej się na małżeństwie. Po drugie, w badanych dokumentach nie została ujawniona treść przyjętych wartości ani źródło, z którego są one wywodzone. W związku z tym wymienione wartości mogą być różnie interpretowane.

Kolejną ideę, jaką można odnaleźć w badanych dokumentach, służącą wyrażeniu jedności kulturowej w Europie, stanowi koncepcja wspólnej przestrzeni kulturowej (*common cultural area* lub *shared cultural area*). Zakłada ona, że UE stanie się obszarem, w którym uczestnicy kultury będą swobodnie przemieszczać się między różnymi państwami, a ponadto w jego obrębie odbywać się będzie nieskrępowana transnarodowa cyrkulacja dóbr kulturowych. W efekcie ludzie różnych kultur będą mogli się spotkać, poznać kultury inne niż własna, stać się uczestnikami dialogu międzykulturowego i wzajemnie się zrozumieć.

W wyobrażeniu autorów badanych dokumentów wspólna przestrzeń kulturowa powstanie w wyniku zaplanowanych działań. W passusach dotyczących tej koncepcji można odnaleźć wzmianki, na czym owe działania mają polegać. Przede wszystkim mają to być działania, które spowodują transnarodowe przemieszczanie się ludzi, dóbr kultury, wiedzy, doświadczeń. Ponadto chodzi o zapewnienie dostępu do kultury, do czego ma się przyczynić promowanie wielojęzyczności, digitalizacja, turystyka kulturowa, tłumaczenia na europejskie języki, dialog międzykulturowy, wymiana wiedzy o kulturze i historii europejskich ludów, stymulowanie współpracy oraz budowanie sieci współpracy. Co ciekawe, w dokumentach pojawia się stwierdzenie, że „europejska przestrzeń kulturowa opiera się na wspólnym dziedzictwie kulturowym”, co oznacza, że wspomniane idee mobilności, obiegu kultury, promowania dostępu do kultury itd. odnoszą się przede wszystkim do tego dziedzictwa.

Z ideą wspólnej przestrzeni kulturowej ściśle związane są dwie koncepcje: europejskiej wartości dodanej (*European added value*) oraz europejskiego wymiaru (*European dimension*). Pierwsza z nich oznacza efekty synergii o charakterze kulturowym pojawiające się za sprawą transnarodowej współpracy w dziedzinie kultury. W badanych dokumentach autorzy deklarują, że UE będzie wspierać przede wszystkim współpracę partnerów z kilku państw członkowskich, promować mobilność osób i cyrkulację dóbr kulturowych jako najważniejsze środki do wytworzenia europejskiej wartości dodanej. Jej uzyskanie jest najbardziej efektywne przez działania podejmowane na poziomie wspólnotowym.

Idea europejskiego wymiaru (*European dimension*) nie została przez unijnych decydentów zdefiniowana, ale na podstawie licznych wzmianek można wnioskować, że chodzi tutaj o uzupełnienie wymiaru narodowego o dodatkową perspektywę, tzn. perspektywę europejską. Wedle tej koncepcji, własny naród nie powinien stanowić jedyne punktu odniesienia, ale w postrzeganiu problemów, procesie nabywania wiedzy, określaniu tożsamości itd. należy uwzględniać o wiele więcej punktów referencyjnych, tzn. inne europejskie narody oraz relacje między nimi. Stąd, podobnie jak w przypadku wcześniej omawianej idei europejskiej wartości dodanej, mowa jest o transnarodowej współpracy, dialogu międzykulturowym, wzajemnym zrozumieniu, podkreślaniu wspólnych aspektów europejskich kultur jako sposobach ewokowania wymiaru europejskiego. Autorzy dokumentów widzą związek między przywoływanymi ideami. Wytworzenie europejskiej wartości dodanej ma wedle nich dwie konsekwencje: przyczynia się do powstania wymiaru europejskiego oraz wspomaga rozwój wspólnej przestrzeni kulturowej.

Kulturowa różnorodność

W wielu miejscach w badanych dokumentach termin „kultura” pojawia się w liczbie mnogiej, np. mówi się o europejskich kulturach. Jednak przewodnią ideą, którą odnajdujemy w dokumentach, nie jest wielość, lecz różnorodność kultur. Wyrażają ją terminy: różnorodność kultur (*diversity of cultures*), europejska kulturowa różnorodność (*European cultural diversity*) lub kulturowa różnorodność Europy (*Europe's cultural diversity*). Niekiedy pojawia się termin kulturowa różnorodność (*cultural variety*). Bardzo często wskazywane są dwa rodzaje różnorodności występującej w Europie: językowa i kulturowa (*Europe's linguistic and cultural diversity*).

W kontekście rozwijanej w dokumentach koncepcji kulturowej różnorodności stosowany bywa termin ekspresja kulturalna (*cultural expression*). Zwykle pojawia się on w wyrażeniu „formy ekspresji kulturalnej” (*forms of cultural expression*). Autorzy dokumentów używają również wyrażenia „różnorodność kulturalnych ekspresji” (*diversity of cultural expressions*), zaczerpniętego z Konwencji UNESCO o Ochronie i Promowaniu Różnorodności Form Ekspresji Kulturalnej. Z lektury dokumentów można wywnioskować, że pojęcie „ekspresja” zostało zastosowane, ponieważ w większym stopniu niż inne terminy podkreśla ludzką kreatywność w dziedzinie kultury. W dokumentach termin „ekspresje kulturalne” został zdefiniowany jako sposoby wyrazu, które mają kulturową treść i stanowią rezultat kreatywności jednostek, grup i społeczeństw.

Badane dokumenty podejmują problem kształtu relacji między jednością a różnorodnością kulturową w Europie. Zdaniem ich autorów nie istnieje sprzeczność między tymi dwiema ideami. Przekonują oni o istnieniu wspólnego wymiaru różnych kultur. Jednak to, co wspólne, ich zdaniem, też jest wewnętrznie zróżnicowane. W dokumentach mowa jest o różnorodności europejskiego kulturowego dziedzictwa (*diversity of European cultural heritage*), wspólnym, lecz zróżnicowanym kulturowym dziedzictwie (*common yet diverse cultural heritage*) oraz różnych tradycjach kulturowych tworzących europejskie dziedzictwo (*different cultural traditions of Europe's heritage*). Podobna treść zawarta jest w sformułowaniu, że „językowa i kulturowa różnorodność stanowi wspólne dziedzictwo” (*linguistic and cultural diversity is a shared heritage*), czy wyrażeniu „językowa i kulturowa różnorodność stanowi element europejskiej tożsamości” (*linguistic and cultural diversity is part of the European identity*). W badanych dokumentach językowa i kulturowa różnorodność w Europie oceniana jest jednoznacznie pozytywnie. Stwierdza się, że stanowi ona wartość dla jednostek i społeczeństw.

Najczęściej postulowanymi postawami i zachowaniami wobec europejskiej językowej i kulturowej różnorodności są: szacunek, zachowywanie,

ochrona oraz promowanie. Ochrona powinna dotyczyć również tzw. małych kultur Europy (*small cultures*) oraz mniej rozpowszechnionych języków (*less widely-spoken languages*). Promowanie polegać ma przede wszystkim na zwiększaniu świadomości tej różnorodności i jej wartości, zwłaszcza u młodego pokolenia, tzn. promowaniu w różnych państwach członkowskich oraz poza Europą wiedzy o kulturach, tradycjach i stylach życia Europejczyków. Kilkakrotnie pojawia się postulat wzmacniania różnorodności (*enhancement of European cultural diversity*), a nawet jej zwiększania (*the enlargement of the Union will bring greater cultural diversity*). Wzmacnianie dokonuje się za sprawą interakcji między kulturami. Jest to korzystne dla wszystkich kultur zaangażowanych w ten proces. W kontekście wzmacniania podkreślana jest potrzeba otwartości na inne kultury oraz zapewnienia dostępu do szerokiego zakresu kulturalnych ekspresji, także spoza Europy, w celu nawiązania międzykulturowych interakcji. Polegać one mają przede wszystkim na międzykulturowym dialogu prowadzącym do wzajemnego poznawania się ludzi różnych kultur, zwiększaniu wiedzy jednych o drugich. Podkreśla się w tym kontekście znaczenie mobilności, wymiany i współpracy ludzi z sektora kultury. Autorzy badanych dokumentów, mówiąc o promowaniu i wzmacnianiu różnorodności, dużą nadzieję pokładają w tłumaczeniach oraz sektorze audiowizualnym, a w szczególności w digitalizacji, kinematografii oraz interaktywnych mediach.

W kontekście różnorodności przywoływana bywa idea wspólnej przestrzeni kulturowej. Okazuje się zatem, że łączy ona w sobie zarówno myślenie o Europie w kategoriach jedności kulturowej, o czym była mowa wcześniej, jak i postrzeganie Europy jako przestrzeni zróżnicowanej kulturowo.

Obecne w badanych dokumentach idee, wyrażające europejską różnorodność kulturową, ujawniają zarówno dynamiczne, jak i statyczne postrzeganie kultury⁸. Z pierwszym z nich mamy do czynienia wówczas, gdy kultura prezentowana jest jako rzeczywistość, w której występują różne wartości, często przeciwstawne, i w której splatają się ze sobą różne europejskie tradycje. Nie jest ona izolowana od zewnętrznych wpływów, ponieważ jest zdolna do wchodzenia w dialog z innymi kulturami⁹. Natomiast na statyczne postrzeganie kultury, czyli jako rzeczywistości utrwalonej w określonym kształcie, wskazują postulowane wobec kulturowej

⁸ Zob. T. Edensor, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, tłum. A. Sadza, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 18; H. Bhabha, *Introduction*, w: *The Nation and Narration*, red. H. Bhabha, Routledge, London 1990, s. 1–7.

⁹ Por. G. Delanty, *Redefining Political Culture in Europe Today: from Ideology to the Politics of Identity and Beyond*, w: *Political Symbols, Symbolic Politics. European Identities in Transformation*, red. U. Hedetoft, Ashgate, Aldershot–Brookfield USA–Singapore–Sydney 1998, s. 41.

różnorodności zachowania. Według autorów badanych dokumentów, różnorodność należy chronić (*to protect*), zachowywać (*to preserve*) oraz zabezpieczać (*to safeguard*)¹⁰.

Warto też dodać, że zaprezentowana w dokumentach unijnych koncepcja kulturowej różnorodności odpowiada artykułowanej obecnie przez różne jednostki i grupy potrzebie równego uznania istniejących tożsamości. Podkreślaną w dokumentach konieczność szacunku dla każdej kultury można właśnie postrzegać jako postulat publicznego uznania różnych tożsamości, które obecne są w europejskiej przestrzeni kulturowej¹¹.

Idea kulturowej jedności i różnorodności w latach 1976–2016

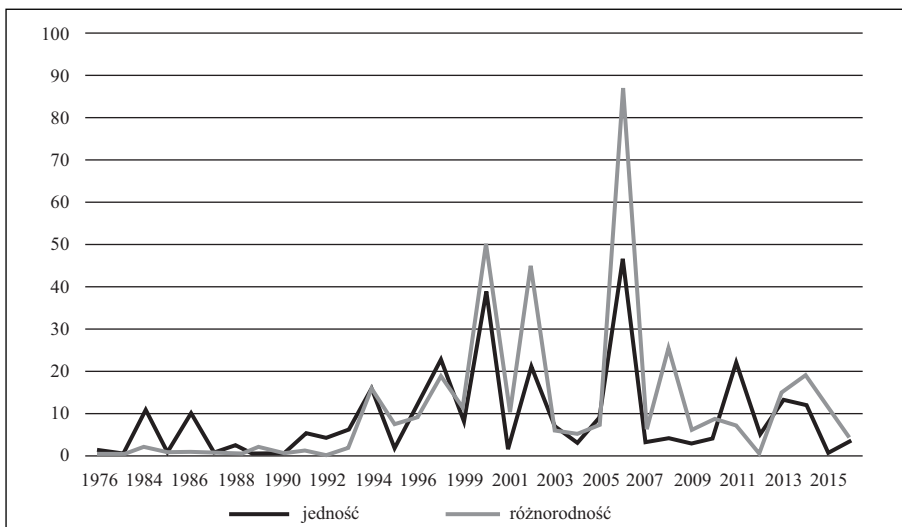
Analiza częstotliwości występowania kodów należących do subkategorii „jedność kulturowa” pokazuje, że wyobrażenie sfery kultury jako jedności było obecne w unijnych dokumentach niemal przez cały badany okres (wyk. 2). Wyobrażenie sfery kultury jako jedności opierało się przede wszystkim na idei europejskiego dziedzictwa kulturowego. Dopiero w 1992 r. pojawiły się idee europejskiej wartości dodanej, europejskiego wymiaru oraz wspólnych wartości, a w 2000 r. – idea wspólnej przestrzeni kulturowej, które zaczęły współistnieć z koncepcją europejskiego dziedzictwa.

W trakcie badanego okresu zmieniała się treść idei różnorodności kulturowej. Począwszy od 1992 r. w kontekście tej idei zaczyna być stosowany termin „ekspresja kulturalna” (*cultural expression*). Od 2006 r. używane jest wyrażenie „różnorodność kulturalnych ekspresji” (*diversity of cultural expressions*).

Na podstawie rezultatów kodowania można stwierdzić, że obydwa sposoby myślenia o sferze kulturowej, czyli zarówno w kategoriach jedności, jak i różnorodności, przez niemal cały badany okres współistniały. Warto też zauważyć zbieżność między zmianą ogólnej liczby kodów należących do subkategorii „jedność” i „różnorodność”. Przez większą część badanego okresu wzrost i zmniejszanie się liczby kodów należących do pierwszej i drugiej subkategorii wykazywało podobną dynamikę (wyk. 2), co świadczy o tym, że myślenie w kategoriach jedności i różnorodności kulturowej nie wykluczało się, lecz współistniało.

¹⁰ Zob. E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, tłum. T. Hołówka, PIW, Warszawa 1991, s. 74; A. Smith, *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, Routledge, London–New York 2003, s. 187.

¹¹ Por. A. Gutmann, *Introduction*, w: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1994, s. 8.

Wykres 2. Liczba kodów należących do subkategorii „jedność kulturowa” oraz „różnorodność kulturowa” w dokumentach Rady UE w poszczególnych latach (1976–2016)

Źródło: opracowanie własne.

Rola kultury w UE

Analiza badanych dokumentów ujawnia cztery funkcje, które twórcy polityki kulturalnej UE przypisali kulturze. Po pierwsze, kultura stanowi wartość, która nie służy żadnym innym utylitarnym celom poza dobrem osobowym człowieka. Po drugie, kultura spełnia funkcję społecznotwórczą, po trzecie generuje dochody lub przyczynia się do tego, po czwarte wspomaga relacje zewnętrzne UE.

Wartość autoteliczna kultury

Autorzy badanych dokumentów wyrażają przekonanie o reprezentowaniu przez kulturę wartości nieinstrumentalnej (*recognising the intrinsic value of culture*). Wyjaśniając tę właściwość kultury, wskazują, że kultura odgrywa ważną rolę w określeniu tożsamości, a ponadto jest nośnikiem innych wartości. Wspominają, że kultura może przyczyniać się do dobrostanu człowieka (*well-being*), jak również podnoszenia jakości jego życia (*quality of life*). Postrzegają kulturę jako czynnik pobudzający do rozwoju osobistego (*driver for personal development*). Ponadto stwierdzają, że kultura ma znaczenie dla pełnej realizacji praw człowieka i podstawowych

wolności. O kulturowej różnorodności mówią, że stanowi bogaty i zróżnicowany świat, dzięki któremu człowiek dysponuje większym zakresem możliwych wyborów. Mając dostęp do kulturowej różnorodności, człowiek może wykorzystać ją do własnego rozwoju.

Społecznotwórcza funkcja kultury

Autorzy badanych dokumentów przypisują kulturze rolę w budowaniu społeczeństwa. W ich ujęciu kultura stanowi istotny czynnik w integracji społecznej. Kultura, a w szczególności wielojęzyczność, międzykulturowy dialog i znajomość różnych kultur państw członkowskich, pomaga wzmocnić społeczną spójność we Wspólnocie oraz zbudować klimat solidarności. Aktywność na polu kultury może przyczynić się do społecznej inkluzji. Wskazuje się tutaj zwłaszcza na rolę edukacji i uczenia się przez całe życie. W konkluzjach Rady z 2015 r. stwierdza się, że kultura i sztuka mogą odegrać rolę w integracji uchodźców, którzy mają status azylantów, ponieważ może im pomóc w lepszym zrozumieniu nowego środowiska i jego interakcji z ich własnym społeczno-kulturowym pochodzeniem. W kontekście kryzysu migracyjnego i uchodźczego formułowana jest teza, że kultura i sztuka mogą pomóc ludziom zbliżyć się do siebie, zwiększyć ich udział w kulturalnym i społecznym życiu oraz promować interkulturowy dialog i kulturową różnorodność.

Społecznotwórczą rolę spełniać może również kulturowa różnorodność. Poznawanie innych kultur przyczynia się do tolerancji, wzmacnia demokrację, pokojowe współzycie, zwiększa bezpieczeństwo. Lepsze rozumienie wspólnego, choć zróżnicowanego dziedzictwa pomoże wzmocnić poczucie przynależności do UE. W warunkach kulturowej różnorodności społeczeństwo staje się bardziej inkluzywne. Dialog między różnymi kulturami zbliża jednostki i ludy do siebie, eliminuje dyskryminację, rasizm i ksenofobię, pomaga zapobiegać konfliktom i wspomaga proces pojednania, szczególnie w regionach, w których bezpieczeństwo jest zagrożone. Innymi słowy, międzykulturowy dialog jest niezbędny, by nauczyć się żyć razem w harmonii.

Od 1992 r. w dokumentach pojawia się nowy cel polityki kulturalnej UE, którym jest rozwój obywatelstwa europejskiego/unijnego. Opierać się ma ono na wspólnych kulturowych wartościach, które stanowią element tożsamości obywateli i podstawę ich członkostwa we Wspólnocie. Lepsze rozumienie i docenienie wspólnego, choć zróżnicowanego dziedzictwa może pomóc wzmocnić poczucie przynależności do UE. Kluczową rolę w procesie przekazywania wspólnych wartości, zwłaszcza ludziom młodym, odgrywa sektor audiowizualny. Poczucie przynależności do UE

opierać się powinno również na elementach europejskiej historii i kulturowego dziedzictwa. Rozwijane przez politykę kulturalną obywatelstwo ma być otwarte na świat i respektować kulturową różnorodność. Dostęp do kultury i możliwość ekspansji kulturowych tożsamości stanowią niezbędne warunki dla pełnej partycypacji obywateli w społeczeństwie.

Ponadto w dokumentach wyrażone jest przekonanie, że w oparciu o kulturę można kreować europejską tożsamość. Szczególna rola w ewokowaniu tej tożsamości przypisywana jest dialogowi międzykulturowemu.

Ekonomizacja kultury

W badanych dokumentach postrzeganie kultury w perspektywie ekonomicznej ma dwojaki sens. W pierwszym rozumieniu kultura stanowi grunt dla ekonomicznego rozwoju. W drugim znaczeniu stanowi ona sektor gospodarki generujący znaczące dochody. Autorzy dokumentów deklarują, że nie istnieje sprzeczność między nieinstrumentalnym a instrumentalnym traktowaniem kultury. Żywią przekonanie, że nieinstrumentalna wartość kultury nie ulega pomniejszeniu, gdy szacuje się jej ekonomiczny potencjał. W dokumentach pojawia się postulat lepszego zbalansowania ekonomicznych i kulturowych aspektów Wspólnoty w taki sposób, by się wzajemnie uzupełniały i wspierały.

W pierwszym z wyżej wymienionych ujęć przypisuje się kulturze funkcję wspomagającą ekonomię, zwłaszcza ekonomię opartą na wiedzy. Twórcy polityki kulturalnej UE postrzegają kulturę jako dziedzinę, która rozwija zdolności kreatywne człowieka. Kreatywne umiejętności są następnie transferowane do różnych sektorów gospodarki. Tam służą one tworzeniu innowacyjnych idei, które materializują się w produktach i usługach przyczyniających się do większej konkurencyjności gospodarki i w konsekwencji do większego wzrostu gospodarczego. Efektem tego procesu jest zwykle powstawanie nowych miejsc pracy.

Ekonomizacja kultury w drugim rozumieniu oznacza generowanie dochodów z działań podejmowanych w obszarze kultury. Ta idea została wyrażona w następujących terminach, które często pojawiają się w badanych dokumentach: kulturalne i kreatywne przemysły (*cultural and creative industries*), przemysł audiowizualny (*audiovisual industry*), przemysł filmowy (*film industry* lub *cinema industry*) itp. Bardzo często stosowany jest termin „sektor” (*cultural sector, cultural and creative sectors, audiovisual sector, book sector, music sector*). Jednak jak można wyczytać z unijnych dokumentów, nie zawsze należy go kojarzyć z działalnością nakierowaną na korzyści o charakterze ekonomicznym. Pojęciem „kulturalne sektory” autorzy dokumentów określają wszystkie sektory, których działalność oparta jest na

kulturowych wartościach niezależnie od tego, czy jest ona zorientowana rynkowo czy też nie.

Potencjał do kreowania nowych miejsc pracy twórcy polityki kulturalnej UE przypisują szczególnie turystyce kulturalnej, przemysłowi filmowemu i sektorowi audiowizualnemu. Ten ostatni bywa wspomniany jako sektor najbardziej istotny dla powstawania wysoko kwalifikowanych i zorientowanych na przyszłość zawodów.

Z ideą ekonomizacji kultury autorzy badanych dokumentów łączą inne idee. Dostrzegają oni szczególną rolę wspólnego dziedzictwa kulturowego dla zapewnienia ekonomicznego i trwałego rozwoju regionów, zwłaszcza przez turystykę kulturalną. Uważają, że można wywołać efekt synergii między dziedzictwem i działalnością opartą na kreatywności. Postulują ekonomiczną eksploatację dziedzictwa, np. wykorzystując je do produkcji wysokiej jakości zawartości europejskich multimediów. Ekonomizację kultury łączą też z ideą kulturowej różnorodności. Ich zdaniem promocja i podtrzymanie kulturowej różnorodności stanowią niezbędny wymóg trwałego rozwoju z korzyścią dla obecnych i przyszłych pokoleń.

Wspieranie relacji zewnętrznych UE

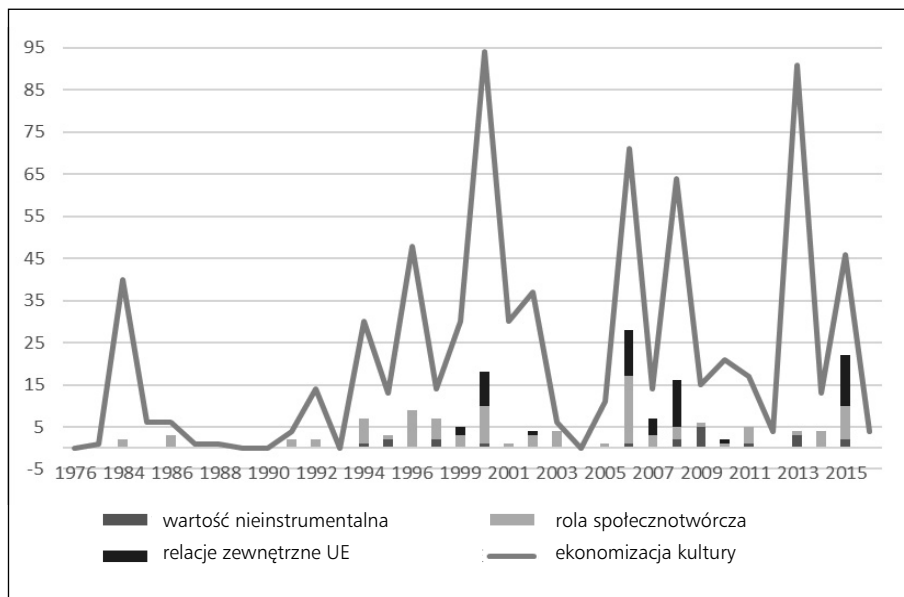
Autorzy badanych dokumentów przypisali kulturze również funkcję wspomagającą relacje zewnętrzne UE. Po pierwsze, promowanie europejskiej kultury i dziedzictwa może przyczynić się do polepszenia zewnętrznej widzialności UE. Po drugie, kultura zawiera w sobie potencjał do wspierania współpracy rozwojowej, w ramach której może wносить wkład w budowanie długoterminowych relacji opartych na wymianie ludzi, wzajemnym zrozumieniu, zaufaniu i wiarygodności. Kultura stanowi niezbędny komponent rozwoju w wymiarze ludzkim, społecznym, ekonomicznym oraz ekologicznym i dlatego, gdy podejmuje się współpracę rozwojową, należy postrzegać ją jako kluczowy czynnik zrównoważonego rozwoju. Kulturowe i kreatywne sektory mogą przyczyniać się w krajach partnerskich do redukcji ubóstwa, ponieważ stanowią ważny katalizator wzrostu, zatrudnienia, społecznej spójności i lokalnego rozwoju. Promocja szacunku do kulturowej różnorodności może przyczynić się do zapobieżenia konfliktom, doprowadzenia do pokoju i pojednania w strefach, które stanowiły arenę konfliktów. Niezależny kulturowy i medialny sektor stanowi fundamentalny warunek dla wolności wyrażania opinii, aktywnego obywatelstwa i trwałego demokratycznego rozwoju. Po trzecie, w relacjach zewnętrznych kultura może pomóc wzbudzić nowego ducha dialogu, wzajemnego słuchania i uczenia, wspólnego budowania globalnej solidarności. W dokumentach postuluje się podejmowanie działań

na rzecz międzykulturowego dialogu w relacjach zewnętrznych UE, wymianę doświadczeń i wartości z krajami trzecimi, promowanie wzajemnej wiedzy, szacunku i zrozumienia ich kultur. Międzykulturowy dialog może przyczynić się do lepszego zrozumienia i ułatwić głębsze partnerstwo między interesariuszami.

Zmiany w zakresie podejścia do roli kultury w latach 1976–2016

Porównanie liczby kodów należących do każdej z czterech kategorii określających wyobrażenie roli kultury w integracji europejskiej pozwala stwierdzić, że w całym badanym okresie przeważał sposób myślenia o kulturze w kategoriach ekonomicznych (wyk. 3). Warto zauważyć, że był on obecny niemal od początku badanego okresu. Wówczas związany był ze znoszeniem opłat i ceł na dobra kulturowe, np. książki (1979 r.), oraz rozwojem sektora turystyki kulturalnej (1984 r.). W 1994 r. pojawiła się idea rozwoju sektora audiowizualnego, w 2007 r. idea kreatywności, której źródło stanowi kultura, oraz idea stymulowania innowacji dzięki kulturze.

Zsumowana liczba kodów należących do pozostałych subkategorii w żadnym roku nie przewyższyła liczby kodów wskazujących na myślenie o roli kultury w kategoriach ekonomicznych. Spośród owych pozostałych subkategorii najmniej kodów odpowiadało postrzeganiu kultury jako wartości nieinstrumentalnej. Drugie pod względem odpowiadającej mu liczby kodów było myślenie o kulturze jako czynniku społecznotwórczym. Istniało ono prawie od początku badanego okresu. Trzecia w kolejności liczba kodów należała do subkategorii, która przypisywała kulturze rolę wspomagającą relacje zewnętrzne UE.

Wykres 3. Liczba kodów wskazujących na cztery sposoby rozumienia roli kultury w dokumentach Rady UE w poszczególnych latach (1976–2016)

Źródło: opracowanie własne.

Konkluzje

Wyniki przeprowadzonych badań prowadzą do ogólniejszych wniosków dotyczących wymiaru ideowego polityk UE. Pokazują, że dana polityka może opierać się na kilku ideach. Co więcej, mogą one być na pozór sprzeczne ze sobą, co nie musi stanowić przeszkody w ich koegzystencji. Idee, na których opiera się polityka UE, mogą mieć charakter bardzo ogólnego poglądu na daną sferę rzeczywistości (np. ujęcie sfery kultury w kategoriach jedności lub różnorodności). Wypełnienie ich treścią wymaga sformułowania koncepcji konkretyzujących to ogólne ujęcie. Wówczas ogólne idee obejmują jedną lub kilka bardziej szczegółowych koncepcji (np. koncepcje europejskiego dziedzictwa i wspólnego obszaru kulturowego funkcjonujące w ramach myślenia o kulturze jako jedności). Ogólne idee mogą stanowić podstawę danej polityki przez długi okres, nawet przez cały czas istnienia danej polityki (np. idea jedności, różnorodności kulturowej, ekonomizacji kultury). Nie oznacza to, że ich zmiana nie jest możliwa. Może ona polegać na pojawianiu się nowych koncepcji, które wypełnią nową treścią ujęcia ogólne (np. idea różnorodności ekspresji kulturowych, która od 1992 r. stanowi aspekt idei różnorodności) lub

na pojawianiu się nowych koncepcji współistniejących z dotychczasowymi (np. przypisanie kulturze roli wspierającej relacje zewnętrzne UE nie oznaczało porzucenia idei ekonomizacji kultury).

Bibliografia

- Bhabha H., *Introduction*, w: *The Nation and Narration*, red. H. Bhabha, Routledge, London 1990.
- Delanty G., *Redefining Political Culture in Europe Today: from Ideology to the Politics of Identity and Beyond*, w: *Political Symbols, Symbolic Politics. European Identities in Transformation*, red. U. Hedetoft, Ashgate, Aldershot–Brookfield USA–Singapore–Sydney 1998.
- Edensor T., *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, tłum. A. Sadza, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, tłum. T. Hołówka, PIW, Warszawa 1991.
- Gutmann A., *Introduction*, w: *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1994.
- Jurkiewicz-Eckert D., *Od „wspólnego dziedzictwa kulturowego” do „wspólnego obszaru kulturowego”. O nowych kierunkach debaty wokół przyszłości kultury w Unii Europejskiej*, „*Studia Europejskie*”, nr 3/2003, s. 81–97.
- Jurkiewicz-Eckert D., *Od Traktatu o Unii Europejskiej do Europejskiej Agendy dla Kultury – narodziny i rozwój polityki kulturalnej UE*, „*Studia Europejskie*”, nr 1/2015, s. 65–89.
- Littoz-Monnet A., *Encapsulating EU Cultural Policy into the EU’s Growth and Competitiveness Agenda: Explaining the Success of a Paradigmatic Shift in Brussels*, w: *Cultural Governance and the European Union. Protecting and Promoting Cultural Diversity in Europe*, red. E. Psychogiopoulou, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2015, s. 25–36.
- Schreier M., *Qualitative Content Analysis in Practice*, SAGE, Londyn 2012.
- Shore C., *‘In uno plures’ (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe*, „*Cultural Analysis*”, nr 5/2006, s. 7–26.
- Smith A.D., *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity Press, Cambridge 2002.
- Smith A., *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, Routledge, London–New York 2003.
- 149 dokumentów Rady Unii Europejskiej (dyrektyw, decyzji, regulacji, konkluzji, rekomendacji, rezolucji) pobranych ze strony *European Council, Council of the European Union, Public register*, <http://www.consilium.europa.eu/register/en/content/int/?typ=ADV> (dostęp 24.01.2016).

Słowa kluczowe: kultura, polityka kulturalna, Unia Europejska, Rada UE

Key words: Culture, Cultural Policy, European Union, Council of the European Union

Abstract

Approach to Culture in Positions of the Council of the European Union

This article attempts to explain the understanding of culture which form the basis of the EU's cultural policy as well as to present changes in that regard occurring along with the development of this policy. The research material consisted of common positions of the EU member states adopted during meetings of the Council of the European Union. The research was done using qualitative content analysis. The most general conclusion from the research is that the basis of the EU's cultural policy since the beginning of the researched period have consisted of two different approaches to culture in the EU: cultural unity and cultural diversity. Moreover, the creators of the EU's cultural policy understood the role of culture in the integration process in four ways: as a non-instrumental value, a sociocreative factor, an economic factor as well as a factor enhancing the external relations of the EU. During the researched period we observed certain changes regarding the approach towards culture. They involved either changes within the already existing ideas or creating new concepts concerning the cultural sphere.